UOT 338.23

Ülvi Elçin oğlu BİLAL
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin doktorantı
Email: bilalulvi@gmail.com
https://doi.org/10.30546/4.71.73001.2025.004.346

QİDA iSTEHSALÇILARININ RƏQABƏT QABİLİYYƏTİNİN ARTIRILMASI: ŞƏRTLƏR VƏ AMİLLƏR

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi: Bu araşdırmanın əsas hədəfi qida sənayesi istehsalçılarının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına təsir edən şərtləri və amilləri elmi əsaslarla müəyyənləşdirmək, bu istiqamətdə yerli və beynəlxalq təcrübəni təhlil etmək və Azərbaycanda tətbiq edilə biləcək effektiv mexanizmləri təklif etməkdir.

Tədqiqat metodologiyası: Tədqiqat zamanı sistemli təhlil, müqayisəli qiymətləndirmə, SWOT, Benchmarking və Porter modeli kimi analitik yanaşmalar tətbiq olunmuşdur. Statistika və mənbə əsaslı araşdırmalardan istifadə edilməklə qida istehsalçılarının rəqabət qabiliyyətinə təsir edən amillər qiymətləndirilmişdir. Məlumatların təhlilində həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət metodları tətbiq edilmişdir.

Tətbiqi əhəmiyyət: Tədqiqat nəticələri qida sənayesində fəaliyyət göstərən istehsalçılar üçün strateji qərarların verilməsində, dövlət orqanlarının iqtisadi təşviq və inkişaf proqramlarının hazırlanmasında, həmçinin yeni məhsul və bazar yönümlü innovativ yanaşmaların tətbiqində praktiki əhəmiyyət daşıyır.

Əldə edilən nəticələr: Bu elmi iş nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, texnologiya və innovasiya səviyyəsi rəqabət qabiliyyətinə mühüm təsir göstərir; kadr potensialı və istehsal səmərəliliyi istehsal xərclərinə və məhsul keyfiyyətinə bilavasitə təsir edir; infrastruktur və logistika imkanları məhsulun bazara çıxışını və ixrac potensialını müəyyən edir; dövlətin dəstək proqramları sektorun inkişafı üçün əsas şərtdir; analitik qiymətləndirmə modellərinin (SWOT, Porter və s.) tətbiqi qərarların optimallaşdırılmasında vacibdir.

Orijinallıq və elmi yenilik: Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, ilk dəfə olaraq Azərbaycanın qida sənayesində rəqabət qabiliyyəti müxtəlif ölkələrin təcrübələri ilə müqayisəli şəkildə qiymətləndirilmiş və institusional-strateji yanaşmalar əsasında analitik təhlil aparılmışdır. Orijinal töhfə həmçinin yerli istehsalçıların rəqabət strategiyalarının formalaşdırılması üçün konkret qiymətləndirmə alətlərinin təklif olunmasıdır.

Açar sözlər: rəqabət qabiliyyəti, qida sənayesi, Porter modeli, texnologiya, innovasiya.

Giriş

Qida sənayesi Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun əsas sahələrindən biri kimi milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsində mühüm rol oynayır. Rəqabətliliyin artırılması qida istehsalçılarına yalnız daxili bazarda deyil, həm də beynəlxalq səviyyədə uğurlu fəaliyyət imkanı yaradır. Bu baxımdan, sənayenin rəqabət qabiliyyətini şərtləndirən amillərin və hüquqi-institusional mühitin elmi cəhətdən təhlili zəruridir.

Qlobal iqtisadi sistemdə baş verən dəyişikliklər, ərzaq təhlükəsizliyi və yerli məhsulların dünya bazarlarında rəqabətə davamlılığının təmin olunması məsələsini ön plana çıxarmışdır. Pandemiya, iqlim dəyişikliyi və regional geopolitik qeyri-sabitlik kimi faktorlar ərzaq sektorunu strateji sahə kimi daha da aktuallaşdırır. Bu çərçivədə, qida istehsalçılarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması yalnız iqtisadi deyil, həm də sosial və ekoloji baxımdan zəruri və prioritet bir istiqamətdir. Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyasında da qeyri-neft sektorunun şaxələndirilməsi və qida sənayesinin gücləndirilməsi mühüm yer tutur.

Hazırda Azərbaycanda qida sənayesində fəaliyyət göstərən müəssisələrin əksəriyyəti beynəlxalq

rəqabətə tam uyğunlaşa bilməmişdir. Texnoloji səviyyənin qeyri-bərabərliyi, istehsalın maya dəyərinin yüksək olması, keyfiyyət standartlarına uyğunluqda çətinliklər, ixrac potensialının məhdudluğu və institusional dəstəyin qeyri-effektivliyi bu sahənin inkişafını məhdudlaşdırır. Mövcud problem ondadır ki, rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına dair sistemli və analitik yanaşmalar yetərli səviyyədə tətbiq olunmur.

Qlobal ərzaq təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi, qida məhsullarına olan tələbin artması və tədarük zəncirində müxtəlif risklərin dərinləşməsi fonunda qida sənayesi strateji əhəmiyyətə malik sektora çevrilmişdir. Bu kontekstdə, qida istehsalçılarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması yalnız iqtisadi inkişafın deyil, həm də sosial rifahın və dayanıqlı ərzaq təminatının vacib komponenti kimi çıxış edir.

Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda diversifikasiya və ixrac yönümlü inkişaf strategiyalarına uyğun olaraq, qida sənayesinin rəqabət mühitində gücləndirilməsi prioritet istiqamətlərdən biri hesab olunur. Lakin mövcud vəziyyətdə rəqabət qabiliyyətinə təsir edən amillər kompleks şəkildə araşdırılmamış, mövcud şərtlərin analitik təhlilinə əsaslanan metodoloji yanaşmalar kifayət qədər inkişaf etməmişdir. Bu səbəbdən, bu sahədə araşdırmaların aparılması elmi və praktiki baxımdan aktuallıq kəsb edir.

Bu araşdırmanın nəticələri qida sənayesi üzrə dövlət siyasətinin formalaşdırılmasına, özəl sektorun investisiya və innovasiya təşəbbüslərinin artırılmasına və bütövlükdə milli ərzaq təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinə elmi-praktik əsas verəcəkdir.

Rəqabət qabiliyyətinin iqtisadi-institusional mahiyyəti və müasir qiymətləndirmə modelləri

Rəqabət qabiliyyəti iqtisadi subyektin – firma, sahə və ya ölkə səviyyəsində – digər analoji subyektlərdən daha üstün məhsul və xidmət istehsal etmək və bazarda daha geniş pay qazanmaq qabiliyyətidir. İqtisadi aspektdən bu qabiliyyət məhsulun keyfiyyəti, qiyməti, innovativliyi və səmərəliliyi ilə ifadə olunur [18, s. 12].

İnstitusional baxımdan rəqabət qabiliyyəti isə dövlət tənzimləməsi, hüquqi mühit, iqtisadi siyasət, vergi və gömrük rejimləri, subsidiyalar, infrastruktur təminatı və digər institusional amillərlə bağlıdır [19, s. 89].

Qida sənayesində bu iki yanaşma sintez olunaraq, həm firmadaxili istehsal göstəriciləri, həm də institusional dəstəyin səmərəliliyi nəzərə alınmalıdır. Məsələn, Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı üçün verilən güzəştli kreditlər və ixrac təşviqləri institusional rəqabət qabiliyyətini artıran amillərdir[11, s. 73].

Porter modelinə əsasən [17, s. 55], sənaye rəqabətliliyi: yeni rəqiblərin daxilolma təhlükəsi, alıcıların bazar gücü, təchizatçıların təsir imkanları, əvəzləyici məhsulların təzyiqi, sənaye daxilindəki rəqiblər arasında rəqabət kimi beş qüvvə əsasında formalaşır.

Qida sənayesində bu model məhsul qiymətlərinin təyini, bazar strategiyası və təchizat zəncirinin qurulması baxımından əhəmiyyətlidir.

GZİT təhlili (Güclü, Zəif tərəflər, İmkanlar və Təhdidlər) şirkətin strateji mövqeyini və resurs bazasını müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Qida istehsalçıları üçün güclü tərəflərə texnoloji baza, zəif cəhətlərə bazar biliklərinin məhdudluğu, imkanlara ixrac şəbəkələrinin genişlənməsi, təhdidlərə isə inflyasiya və idxal asılılığı daxildir [16, s. 223].

Benchmarking – rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədilə digər qabaqcıl müəssisələrin fəaliyyət göstəriciləri ilə müqayisə aparmaq metodudur [14, s. 41]. (Camp, 1989, s. 41) Qida sənayesində benchmarking məhsulun keyfiyyəti, xərclərin səmərəliliyi, marketinq strategiyaları kimi sahələrdə aparılır. Azərbaycanda bu yanaşma xüsusilə ixrac yönümlü şirkətlər üçün aktualdır [13, s. 64]. (Qasımov, 2020, s. 64)

Azərbaycanın qida sənayesində mövcud vəziyyətin təhlili

Rəqabət qabiliyyətinə təsir edən amilləri daxili və xarici amillər kimi təsnif edirlər [12, s. 108; 8, s. 44]. Daxili amillərə: xammal və kənd təsərrüfatı resurslarına çıxış imkanları; texnologiya və avadanlıqların səviyyəsi; peşəkar kadrların çatışmazlığı və istehsal mədəniyyəti; maliyyə resurslarına çıxışın məhdudluğu kimi amilləri aid edirlər.

Xarici amillər sırasına: ixrac bazarlarında sertifikat və texniki baryerlər; qlobal bazar qiymətlərində dalğalanmalar; regional rəqabət və idxal məhsullarının qiymət üstünlükləri; ticarət razılaşmaları və geosiyasi risklər daxildir.

Azərbaycan hökuməti qida sənayesinin inkişafı üçün bir sıra təşviq mexanizmləri tətbiq edir[1, s. 53; 5, s. 39]:

- “Aqrar Sığorta Fondu” və subsidiyaların verilməsi;
- Sahibkarlığın İnkişafı Fondu vasitəsilə güzəştli kreditlər;
- İxrac təşviqləri və xarici bazarlara çıxış dəstəyi;
- “Milli İxrac Strategiyası 2020–2025” Proqramı;
- “Kənd Təsərrüfatı və Qida Sənayesinin Rəqəmsallaşdırılması” təşəbbüsü.

İstehsal göstəricilərinin təhlili zamanı məlum olmuşdur ki, Azərbaycanın qida sənayesində ümumi istehsal həcmi 2022-ci ildə 4.8 milyard manat təşkil etmişdir. Burada əsas məhsullar sırasına aşağıdakılar daxildir: süd və süd məhsulları; ət və ət məhsulları; çörək və un məmulatları; şirniyyat və konservləşdirilmiş məhsullar [8, s. 44].

İxrac göstəricilərinə əsasən, 2022-ci ildə ərzaq məhsullarının ixracı 965 milyon ABŞ dollarına bərabər olmuşdur. Əsas ixrac bazarları: Rusiya, BƏƏ, Gürcüstan, Qazaxıstan və Türkiyə[10, s. 27].

Son illər ərzində ölkədə baş verən iqtisadi proseslər, pandemiya dövründə və post-pandemiya mərhələsində həyata keçirilmiş dövlət siyasətləri, həmçinin region ölkələrinin təcrübələri əsasında qida sənayesi sahəsində rəqabət qabiliyyətinə təsir edən əsas faktorlar araşdırılmışdır (Cədvəl 1.).

Cədvəl 1.

2015-2023-cü illərdə Azərbaycanın qida sənayesində əsas istehsal göstəriciləri

İl	Ümumi istehsal (mlrd manat)	Ərzaq ixracı (mln USD)	İdxal asılılığı \(%)	Rəqabət Səviyyəsi (1–5)	Dövlət subsidiyası (mln manat)
2015	2.6	482	52%	2.1	35
2016	2.8	510	50%	2.3	40
2017	3.1	575	47%	2.5	48
2018	3.5	635	45%	2.6	55
2019	3.7	675	43%	2.7	63
2020	3.9	712	41%	2.8	80
2021	4.2	805	38%	3.2	92
2022	4.8	965	35%	3.5	110
2023	5.3	1120	32%	3.8	125

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi və Dövlət Gömrük Komitəsi (2015-2023).

Pandemiya dövründə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün daxili istehsalın genişləndirilməsi məqsədilə dövlət subsidiyaları artırılmış, eyni zamanda logistik mərkəzlərin yaradılması təşviq olunmuşdur. Post-pandemiya dövründə isə qida klasterlərinin yaradılması təşəbbüsü irəli sürülmüşdür [2, s.37]. Bundan əlavə, 2021-ci ildən başlayaraq ərzaq məhsulları üzrə texnoloji modernizasiya fondları tətbiq edilir [6, s. 42].

Texnologiya üzrə: Qida sənayesində idxal texnologiyalarının payı yüksək olaraq qalır. Türkiyə və Almaniya ilə müqayisədə istehsalatda avtomatlaşdırmanın tətbiqi aşağı səviyyədədir.

Kadr potensialı üzrə: Peşə təhsili sisteminin zəif inkişafı ixtisaslı işçi çatışmazlığına səbəb olur [7, s. 60].

Logistika və xammal üzrə: Gürcüstan və Polşa kimi ölkələrdə logistik infrastruktur inkişaf etmişdir, lakin Azərbaycanda regionlararası daşıma və saxlanma imkanları məhduddur[20].

İdxal asılılığı: Ermənistan, Çin kimi ölkələrlə müqayisədə idxal asılılığı 2023-cü ildə hələ də 36.9%-dir [15]. Azərbaycan qida sənayesində müasir texnologiyaların tətbiqi FAO və UNIDO

kimi beynəlxalq qurumların tövsiyələri ilə dəstəklənir. Rəqabətə davamlı məhsul istehsalı üçün texnoloji yeniliklər və ARPA vasitəsilə dəstəklənən innovasiya layihələri ön plandadır [15, s. 21].

Bütün bunları nəzərə alaraq, hesab edirik ki, yaxın perspektivdə bir sıra mühüm tədbirlərin reallaşdırılmasına ehtiyac vardır. Belə ki, tez bir zamanda ölkə səviyyəsində daxili istehsalın texnoloji modernizasiyası təşviq olunmalı, peşə təhsili proqramları və texniki təlimlər genişləndirilməli, idxaldan asılılıq azaldılmalı, yerli resurs bazaları gücləndirilməli, logistika və saxlama infrastrukturuna dövlət investisiyası artırılmalıdır.

Qida istehsalçılarının rəqabət qabiliyyətinə təsir edən şərtlər və amillər üzrə analitik qiymətləndirmə

Qlobal bazarda qida istehsalı sahəsində rəqabətin güclənməsi, istehsalçıların strateji yanaşmalarını və idarəetmə bacarıqlarını inkişaf etdirməsini tələb edir. Bu tədqiqatda rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün əsas şərtlər və amillər, GZİT təhlili, benchmarking metodologiyası və dövlət siyasətləri nəzərdən keçirilmişdir.

Rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün: texnoloji innovasiyalar və avtomatlaşdırma, keyfiyyətə nəzarət və sertifikatlaşdırma, marketinq və brend strategiyaları, insan resurslarının inkişafı, logistika və təchizat zənciri səmərəliliyi, dövlətin dəstək mexanizmləri, xarici bazarlara çıxış imkanları kimi əsas şərtlər və amillər mühüm rol oynayır.

Cədvəl 2.

Rəqabət qabiliyyətinə təsir edən amillər və təsir dərəcəsi

Amil	Təsvir	Təsir dərəcəsi (1-5)
Texnoloji İnnovasiya	İstehsal proseslərinin optimallaşdırılması	5
Keyfiyyət Standartları	Məhsulun beynəlxalq tələblərə cavab verməsi	5
Marketinq Strategiyası	Brendin tanıdılması və satışın təşviqi	4
Logistika	Xammalın və hazır məhsulun səmərəli daşınması	4
İnsan Resursları	Peşəkar və təlim keçmiş işçi qüvvəsi	3

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Cədvəl 2-də göstərilən amillər qida istehsalçılarının rəqabət qabiliyyətinə təsir baxımından qiymətləndirilmişdir. Ən yüksək təsir dərəcəsi (5) texnoloji innovasiya və keyfiyyət standartlarına verilmişdir. Bu da göstərir ki, müasir istehsal texnologiyalarının tətbiqi və beynəlxalq sertifikatlaşdırma sistemlərinə uyğun məhsulların istehsalı rəqabət üstünlüyünün əsasını təşkil edir. Marketinq strategiyaları və logistika isə daha çox bazar payının artırılması və məhsulun səmərəli çatdırılması ilə əlaqədardır. İnsan resursları isə rəqabət qabiliyyətinə dolayı, lakin əhəmiyyətli təsir göstərən amildir. Bu cədvəl strateji qərarvermə prosesində prioritet sahələrin müəyyənləşdirilməsinə imkan yaradır.

Qida sənayesində texnologiya və innovasiyanın tətbiqi rəqabət qabiliyyətinin əsas indikatorlarından biridir. Azərbaycanda bu sahədə bir sıra irəliləyişlər olsa da, müasir texnoloji xətlərin tətbiqi hələ də məhdud xarakter daşıyır. Avropa İttifaqı ölkələri və Yaponiya ilə müqayisədə texnoloji yenilənmə səviyyəsi aşağıdır. Bəzi irimiqyaslı müəssisələrdə avtomatlaşdırma tətbiq olunsa da, orta və kiçik müəssisələrdə bu sahədə ciddi investisiya çatışmazlığı müşahidə olunur.

İnnovativ məhsulların (biopaketləmə, funksional qidalar və s.) hazırlanması hələlik araşdırma mərhələsindədir. Dövlət tərəfindən innovasiya sahəsinə dəstək mexanizmləri mövcuddur, lakin bu, daha çox aqrar sektorun ilkin istehsal mərhələsinə yönəlib [4, s. 45].

İxtisaslı əmək resurslarının çatışmazlığı qida sənayesində səmərəliliyin və innovasiya potensialının məhdudlaşmasına səbəb olur. Xüsusilə texnoloji mühəndislik, keyfiyyətə nəzarət və beynəlxalq sertifikatlaşma sahəsində təcrübəli kadrlar azdır. Bu, istehsal xətlərinin optimallaşdırılmasında və məhsul keyfiyyətində çətinliklər yaradır.

İstehsal səmərəliliyi orta səviyyədə qiymətləndirilir. Əməyin məhsuldarlığı göstəriciləri (əmək məhsuldarlığı üzrə – orta hesabla 12.000 manat/əməkdaş) MDB ölkələri ilə müqayisədə qənaətbəxş olsa da, AB ölkələrinin göstəricilərindən 2-3 dəfə aşağıdır[9, s. 61].

Peşə təhsili və dual təhsil sistemlərinin inkişaf etdirilməsi bu sahədə potensiallı irəliləyişə səbəb ola bilər.

Qida sənayesinin inkişafı üçün zəruri olan texniki infrastrukturun – xüsusilə də qaz, su, elektrik enerjisi və emal müəssisələrinə yol infrastrukturunun – əhatə dairəsi regionlar üzrə bərabər paylanmamışdır. Böyük şəhərlərə yaxın ərazilərdə bu şərtlər qənaətbəxş səviyyədə olsa da, regionlarda xammalın daşınması və saxlanılması çətinlik yaradır[3, s. 33].

Logistika zəncirində müasir soyuducu anbarlar, qablaşdırma və daşınma sistemləri yetərsizdir. İdxal xammala asılılıq isə bəzi məhsul qruplarında 40–50%-ə çatır. Bu, rəqabət qabiliyyətini zəiflədir. Daxili resurslardan istifadə imkanlarının artırılması və logistik infrastrukturun inkişaf etdirilməsi strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanın qida sənayesində rəqabətliliyin artırılması problemləri və aradan qaldırılması yolları

Azərbaycanın qida sənayesi sektorunda fəaliyyət göstərən iri müəssisələr son illərdə müxtəlif daxili və xarici problemlərlə qarşılaşır. Rəqabət mühitinin dəyişkənliyi, xammalın təminatında asılılıq, texnoloji geridəqalmalar, və ixrac məhdudiyyətləri rəqabət qabiliyyətini məhdudlaşdırır. Araşdırmada bu problemlər üç əsas müəssisə üzrə təhlil olunur: Azərsun Holdinq, Gilan Holdinq və Bakı Konserv Zavodu.

Azərsun Holdinq MMC-də apardığımız araşdırmalar əsasında müəyyən edilən əsas problemlər arasında daha çox diqqət çəkənlər sırasında xammalın idxaldan asılılığı, enerji və logistika xərclərinin yüksəkliyi, ucuz idxal mallarının daxili bazarda təzyiqi və texnoloji modernləşməyə yaranan ehtiyac olmuşdur. Hesab edirik ki, bu istiqamətlərdə mövcud problemlərin aradan qaldırılması üçün yerli xammal istehsalçıları ilə kooperasiyanın təşkilinə nail olunmalı, ERP (Enterprise Resource Planning) və MES (Manufacturing Execution System) sistemləri ilə rəqəmsallaşmanın aparılması təmin edilməli, ixrac yönümlü məhsul çeşidi artırılmalı və “Private label” strategiyası inkişaf etdirilməlidir.

Azərsun Holdinqin bazar liderliyini qoruması üçün texnologiya və ixrac yönümlü struktur dəyişiklikləri əsas strategiya olmalıdır.

Gilan Holdinq Qida Müəssisələrində aparılan araşdırmalar göstərir ki, burada əsas problemlər regional satış strukturunun zəifliyindən, süd tədarükü və saxlanma infrastrukturunun natamamlığından, Avropa brendləri ilə markalaşma rəqabətində çətinliklərdən ibarətdir. Bütün bu problemlərin aradan qaldırılması üçün südçülük təsərrüfatlarına dəstəyin, soyuq zəncir texnologiyalarına yatırımın artırılmasını, eləcə də ixraca uyğun məhsul modifikasiyasının genişləndirilməsini təklif edirik.

Hesab edirik ki, süd məhsulları sektorunda rəqabətliliyin artırılması üçün əsas yol kənd təsərrüfatı ilə inteqrasiya və logistik sərmayələrdir.

Bakı Konserv Zavodundakı əsas problemlər arasında mövsümi məhsul asılılığı, avtomatlaşdırmanın zəifliyi və qlobal bazar standartlarına uyğunluq çatışmazlığı xüsusilə seçilir. Göstərilən problemlərin aradan qaldırılması üçün mövsümdən asılı olmayan yarımfabrikat bazasının qurulması, HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Points) və ISO (International Organization for Standardization) tətbiqi, robotlaşdırılmış texnologiyalara keçid və ixrac bazarlarının genişləndirilməsi təklif edilir.

Fikrimizcə, emal texnologiyalarının modernləşdirilməsi və markalaşma strategiyaları zavod üçün əsas çıxış yollarıdır.

Yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirərək əsas qida istehsalçılarının başlıca problemlərini aşağıdakı müqayisəli cədvəldə ifadə etməyə çalışdıq (Cədvəl 3).

Azərbaycanın iri qida istehsalçılarının hər biri rəqabət mühitinə uyğunlaşmaq üçün fərqli çətinliklərlə üzləşir. Texnoloji modernləşmə, logistika infrastrukturu və istehsalatdaxili səmərəliliyin artırılması bütün müəssisələr üçün ortaq çağırışdır. İxrac bazarlarında fərqlənmək üçün innovativ qablaşdırma, məhsul dizaynı və rəqəmsal marketinq strategiyaları zəruridir. Dövlətin texniki normativ dəstəyi və subsidiyaları bu keçidi sürətləndirmək üçün vacib amillərdəndir.

Cədvəl 3.

Azərbaycanın əsas qida istehsalçılarının başlıca rəqabət üstünlükləri

Müəssisə	Əsas Problemlər	Hədəf Yolları	Rəqabət Üstünlüyü
Azərsun	İdxaldan asılılıq, enerji xərcləri	Rəqəmsallaşma, yerli xammal, ixrac	Güclü marka, geniş satış şəbəkəsi
Gilan Holdinq	Süd tədarükü, brendləşmə çətinliyi	Kooperasiya, logistik sərmayələr	Keyfiyyətli süd məhsulları
Bakı Konserv Zavodu	Mövsüm asılılığı, avtomatlaşdırma zəifliyi	HACCP, ISO, texnoloji modernləşmə	Yerli xammal bazasına yaxınlıq

Mənbə: *Cədvəl əsas qida istehsalçılarının hesabat materialları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.*

Odur ki, Azərbaycanın iri qida istehsalçılarının hər birinin rəqabət mühitinə uyğunlaşması üçün dövlət-özəl tərəfdaşlıq modeli ilə texnoloji mərkəzlərin yaradılması, qida sənayesi üzrə “rəqabətlilik indeksinin” tətbiqi, rəqəmsal sistemlərə güzəştli kreditlərin verilməsi və ixracyönümlü sənaye klasterlərinin təşkili tövsiyə olunur.

Nəticə və təkliflər

Azərbaycanın qida sənayesi üçün rəqabət qabiliyyətinin artırılması, yalnız texniki-modernizasiya deyil, sistemli və strateji yanaşmalar tələb edir. Qeyd edilən tələblər arasında məhsulun keyfiyyətinin beynəlxalq sertifikatlara uyğunlaşdırılması; xüsusi ixtisaslaşdırılmış qida klasterlərinin yaradılması; rəqəmsallaşma və avtomatlaşdırmanın tətbiqi ilə istehsal prosesinin effektivləşdirilməsi; ixrac bazarları üzrə məhsul fərqləndirməsi və bazar diversifikasiyası; dövlət-özəl tərəfdaşlığı çərçivəsində istehsal və logistika infrastrukturunun gücləndirilməsi; yaşıl istehsal və dayanıqlı qida strategiyalarının tətbiqi kimi yanaşmalar xüsusilə seçilir.

Aparılmış nəzəri və metodoloji təhlillərə əsasən GZİT və Benchmarking modellərindən istifadə etməklə istehsalçıların fərdi inkişaf strategiyalarının hazırlanması, Porter modelinə uyğun olaraq, sənaye üzrə rəqabət mühitinin güclü və zəif tərəflərinin mütəmadi qiymətləndirilməsi, akademik tədqiqatların nəticələrinin tətbiqinə yönəlik pilot proqramların həyata keçirilməsi tələb olunur.

Bundan əlavə, elmi-tədqiqat institutları ilə sənaye subyektləri arasında əməkdaşlıq platformalarının qurulmasına, regional təhlil və iqtisadi modelləşdirməyə əsaslanan dövlət dəstək proqramlarının layihələndirilməsinə, habelə tədqiqat əsaslı qərarların qəbuluna dəstək üçün məlumat bazalarının və analitik panelin yaradılmasına ehtiyac vardır.

Beləliklə, araşdırma nəticəsində məlum oldu ki, Azərbaycanın qida sənayesində rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün kompleks iqtisadi, institusional və texnoloji amillərin qarşılıqlı təsiri vacibdir. Dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri olaraq ixrac yönümlü istehsalın dəstəklənməsi, qida təhlükəsizliyi üzrə beynəlxalq sertifikatlaşdırmanın təşviqi, klaster və kooperativ modellərinin genişləndirilməsi məqsədəuyğundur. Bununla yanaşı, insan kapitalının inkişafı üçün ixtisasartırma proqramlarının hazırlanması, rəqabət mühitinin möhkəmləndirilməsi üçün hüquqi-normativ bazanın təkmilləşdirilməsi təmin olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. İnkişaf strategiyası və iqtisadi dəstək tədbirləri. 2022, s. 53
2. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. Sənaye və qida sektorunda dəstək mexanizmləri. 2022, s. 37.
3. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. Regionların inkişafı və infrastruktur layihələri. 2022, s. 33

4. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi. Qida sənayesində innovasiya və texnologiya siyasəti. 2023, s. 45
5. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi. Rəqəmsal kənd təsərrüfatı təşəbbüsləri. 2023, s. 39.
6. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi. Ərzaq təhlükəsizliyi proqramları. 2022, s. 42
7. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. İllik sosial-iqtisadi göstəricilər. 2023, s. 60.
8. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Qida sənayesi üzrə illik hesabat. 2023, s. 44.
9. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Əmək məhsuldarlığı göstəriciləri. 2023, s. 61.
10. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi. İxrac-idxal göstəriciləri. 2023, s. 27
11. Əliyev, R. Qida sənayesində rəqabət qabiliyyəti və dövlət siyasəti. Bakı: İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzi. 2021, s. 73.
12. Hüseynov E. Qida sənayesində istehsal potensialının inkişafı. Bakı: Azərnəşr. 2021, s. 108
13. Qasımov, F. Yerli istehsalçıların benchmarking metodundan istifadəsi. “İqtisadiyyat və Biznes”, №4, 2020, s. 64
14. Camp, R.C. Benchmarking: The Search for Industry Best Practices. ASQC.1989, s. 41.
15. FAO. Regional Food Industry Assessment. 2021
16. Kotler, P. & Keller, K.L. Marketing Management (15th ed.). Pearson Education. 2016, s. 223
17. Porter, M. Competitive Advantage. Free Press.1985, s. 55
18. Porter, M. The Competitive Advantage of Nations. Harvard Business Review.1990, s. 12
19. North, D. Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press. 1994, s. 89
20. World Bank. Logistics Performance Index.2023.

Улви Элчин оглу Билал
Докторант Азербайджанского Университета Кооперации
Email: bilalulvi@gmail.com

Повышение конкурентоспособности производителей продовольствия: условия и факторы

Резюме

Основная цель исследования: Основной целью данного исследования является определение условий и факторов, влияющих на конкурентоспособность производителей пищевой промышленности на научной основе, анализ местного и международного опыта в этом направлении и предложение эффективных механизмов, которые могут быть применены в Азербайджане.

Методология исследования: В ходе исследования были применены такие аналитические подходы, как системный анализ, сравнительная оценка, SWOT, бенчмаркинг и модель Портера. Факторы, влияющие на конкурентоспособность производителей продуктов питания, были оценены с использованием статистики и исследования на основе источников. При анализе данных были применены как количественные, так и качественные методы.

Прикладная значимость: Результаты исследования имеют практическое значение для производителей, работающих в пищевой промышленности, при принятии стратегических решений, при подготовке программ экономического стимулирования и развития государственных органов, а также при применении новых продуктовых и рыночно-ориентированных инновационных подходов.

Полученные результаты: В результате данной научной работы было определено, что уровень технологий и инноваций оказывает существенное влияние на конкурентоспособность; кадровый потенциал и эффективность производства напрямую влияют на себестоимость продукции и качество продукции; инфраструктурные и логистические возможности определяют доступ на рынок продукции и экспортный потенциал; программы государственной поддержки являются ключевым условием развития сектора; применение аналитических моделей оценки (SWOT, Портера и т. д.) важно при оптимизации решений.

Оригинальность и научная новизна: Научная новизна исследования заключается в том, что впервые конкурентоспособность пищевой промышленности Азербайджана оценена в сравнительном ключе с опытом разных стран и проведен аналитический анализ на основе институционально-стратегических подходов. Оригинальным вкладом также является предложение конкретных инструментов оценки для формирования конкурентных стратегий местных производителей.

Ключевые слова: конкурентоспособность, пищевая промышленность, модель Портера, технологии, инновации.

Ulvi Elchin Bilal
Doctoral student of Azerbaijan Cooperative University
Email: bilalulvi@gmail.com

Increasing the competitiveness of food producers: conditions and factors

Summary

The main objective of the study: The main objective of this study is to determine the conditions and factors affecting the competitiveness of food industry producers on a scientific basis, to analyze local and international experience in this direction and to propose effective mechanisms that can be applied in Azerbaijan.

Research methodology: Analytical approaches such as systematic analysis, comparative assessment, SWOT, Benchmarking and Porter model were applied during the study. Factors affecting the competitiveness of food producers were assessed using statistics and source-based research. Both quantitative and qualitative methods were applied in the analysis of data.

Applied significance: The research results are of practical importance for manufacturers operating in the food industry in making strategic decisions, in preparing economic promotion and development programs of state bodies, as well as in the application of new product and market-oriented innovative approaches.

Results obtained: As a result of this scientific work, it was determined that the level of technology and innovation has a significant impact on competitiveness; human resource potential and production efficiency directly affect production costs and product quality; infrastructure and logistics capabilities determine product market access and export potential; state support programs are a key condition for the development of the sector; the application of analytical assessment models (SWOT, Porter, etc.) is important in optimizing decisions.

Originality and scientific novelty: The scientific novelty of the research is that for the first time, the competitiveness of the food industry of Azerbaijan has been assessed in a comparative manner with the experiences of different countries and an analytical analysis has been conducted based on institutional-strategic approaches. The original contribution is also the proposal of specific assessment tools for the formation of competitive strategies of local manufacturers.

Key words: competitiveness, food industry, Porter model, technology, innovation.